

Kuidas jääda ellu? Jaan Kaplinskiga antropotseenis

Marek Tamm

Teesid: Jaan Kaplinski kireva loomingu kese on ökoloogiline mõtlemine. Nii tema luule, proosa, esseistika kui ka laiemalt eluhoiak põhineb dünaamilise tasakaalu otsimisel inimese ja looduse vahel. Põhiküsimus, millega ta oma loometöös tegeleb, on küsimus elu järele – kuidas elu mõista, kuidas tagada elu mitmekesisus ja jätkumine ning kuidas saavutada mõtestatud elu. Artikkel esitab visandi Kaplinski ökoloogilisest mõtlemisest, tuginedes peamiselt tema esseedele. Fookuses on küsimus, mida on Kaplinskil öelda meile praegu, keset süvenevat keskkonnakriisi: mida me saame õppida tema tekstidest eluks – ellujäämiseks – antropotseenis.

Võtmesõnad: Jaan Kaplinski, antropotseen, ökoloogia, holism, keskkonnakriis, loodus, looduslik mitmekesisus

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v23i29.19034>

Jaan Kaplinski oli kirjanik *malgré lui*, see oli roll, mille ühiskond talle pakkus ja millega ta kohanes, ent mis ei vastanud päriselt tema enesepildile. Sisimas ei tõmmanud Kaplinskit mitte kirjanduse, vaid looduse poole. Kirjandussalongidele eelistas ta metsasalusid. Ta armastas toonitada, et tunneb ennast loodusteadlaste seltskonnas palju paremini kui kirjanike seas. „Tootjana olen olnud rohkem kirjanik, luuletaja, tarbijana rohkem looduse- ja teaduseinimene,” tunnistas ta elu lõpul (Kaplinski 2020, 135).

Siinne käsitus lähtub väitest, et Jaan Kaplinski kireva loomingu kese on ökoloogiline mõtlemine. Nii tema luule, proosa, esseistika kui ka laiemalt eluhoiak põhineb dünaamilise tasakaalu otsimisel inimese ja looduse vahel. Põhiküsimus, millega ta oma loometöös tegeleb, on küsimus elu järele – kuidas elu mõista, kuidas tagada elu mitmekesisus ja jätkumine ning kuidas saavutada mõtestatud elu. „Mis parata, olen hingelt ökoloog,” tõdes Kaplinski (2020, 205) oma viimaseks jäänud raamatus „Looduses ja loodusega”. Kaplinski üht olulist rolli eesti kultuuris võibki käsitada ökoloogilise mõtlemise eestkõnelejana. Mõistagi ei olnud ta selles rollis esimene ega tingimata kõige mõjukam, ent tema looming aitas siiski muuta laiemalt öeldavaks ja see läbi mõeldavaks ökoloogilisi teemasid. Järjest teravam teadlikkus inimtekkelisest keskkonnakriisist (kliimamuutused, liikide väljasuremine, epideemiad jms), uue geoloogilise ajastu – antropotseeni – välja kuulutamine, looduse ja kultuuri vahekorra ümberhindamine annavad tänapäeval võimaluse lugeda Kaplinski loomingut värske pilguga, otsida sealt lahendusi meie praegustele probleemidele.

Mu esmane huvi siinses arutluses ei ole niisiis kirjanduslooline, vaid pigem praktiline; mind huvitab, mida on Kaplinskil öelda meile praegu, keset süvenevat kesk-

konnakriisi: mida me saame õppida tema tekstidest eluks – ellujäämiseks – antropotseenis.

Kaplinski ökoloogiline esseistika ja selle tõlgendused

Ökoloogiline mõtlemine on omane kogu Kaplinski loomingule ja põhjalikum analüüs peaks seega hõlmama nii esseistlikke kui ka kirjanduslikke tekste. Siinses kirjatöös keskendun siiski vaid esimestele, olles täiel määral teadlik sellise valiku meelevaldsusest.¹ Sest on selge, et igavikku läheb Kaplinski siiski luuletaja, mitte esseistina, isegi kui ta võis ise mõnikord teisiti arvata. Kaplinski ökoloogiline esseistika kaardub üle poole sajandi, esimesed olulisemad tekstid („Ökoloogia ja ökonoomika”, „Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest”) pärinevad 1970. aastate algusest, kõige viimased lõppenud kümnendist (koondatud osaliselt kogumikku „Looduses ja loodusega”). Nimekiri Kaplinski olulisematest trükisõnas ilmunud arutlustest ökoloogia vallas võiks välja näha selline:

- „Eelarvamused ja eetika” ([1968] 1996)
- „Kirves ja puu” ([1972] 2004)
- „Ökoloogia ja ökonoomika” ([1972] 1996)
- „Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest” ([1973] 2004)
- „Putukad ja inimesed” ([1976] 1996)
- „Silmad ja mõistus: mõistuse ökoloogiast” ([1976–1977] 1996)
- „Aukartus elu ees” ([1984] 2004)
- Jää ja kanarbik* ([1989] 2009)
- „Kole mets ja kohutav suurlinn” ([1997] 2000)
- „Roheline Buddha” ([1998] 2000)
- „Globaliseerumine: looduse heaks või looduse kahjuks?” ([2001] 2004)
- Mõtsa ja tagasi* (2014)
- „Piirid looduses ja meie meeles” (2015)
- „Roheliste kõrbete aeg” (2019)
- Latsepõlve suve* (2019)
- Looduses ja loodusega* (2020)
- „Vajame looduskeerulisemat ümbrust“ (2021b)

1 Seda meelevaldsust suurendab tõsiasi, et mõned olulised ökoloogilised seisukohad on Kaplinski kirja pannud žanrikirjanduses, näiteks ulmejutus „Ornitofilosoofia: Ronk Nestori märkmeid” (2004) või lasteraamatus „Kes keda sööb, kes mida sööb” (1977).

Neid tekste ridamisi lugedes torkab silma Kaplinski ökoloogilise mõtlemise järjepidevus. Esimestest esseedest alates on ta põhiseisukohad paigas ja neid varieeritakse ning arendatakse viiekümne aasta jooksul. Kui varasemad tekstid on hoiakult pigem akadeemilised ja tuginevad mitmekesisele erialakirjandusele, siis uuel sajandil muutub prevaleerivaks omaelulooline lähenemine, looduse mõtestamine isiklikus seoses. Aastatega süvenevad pessimistlikud noodid, nii et kui esimestes esseedes jääb kõlama lootus inimkäitumise muutumisse, siis hiljem asendub see käegalöömisega. Nii kirjutab Kaplinski 1973 aastal: „Kokkuvõtlikult võib tõdeda, et loodusele antropotsentristlik läheneja püüab ökosüsteemi tasakaalustada oma vajadusi piiramata, inimtegevust vaos hoidmata. Ilmselt on see ülesanne keeruline, kuid mitte lahendamatu“ (Kaplinski [1973] 2004, 70). Ent 2020. aastal peab ta ülesannet juba samahästi kui lahendamatuks:

Aga *Homo sapiens* ümberkasvamisele ei saa loota. Inimene on, kes ta on, ja selleks ka jääb. Karta on, et inimesele ei saa selgeks õpetada seda, et tal pole õigust saada kõike, mida ta tahaks, et ta peaks elama ja olema võimalikult segamata teisi elusolevusi, ajama läbi nii vähesega, kui võimalik. [. . .] Kuni loodusel või Vanajumalal saab küll ja ta vabastab Maa meist. (Kaplinski 2020, 160)

2020. aasta detsembris kirjutab ta Tõnu Õnnepalule ühest oma „mustast unistusest“, mille kohaselt „*Homo sapiens* lahkub, sureb välja või lendab minema. Ja Maa jääb teistele, neile, kes siin enamalt elasid ja pärast ilmuvad ja elama hakkavad“ (Kaplinski ja Õnnepalu, ilmumas).²

Kaplinski ökoloogiliste eesseede puhul tuleb silmas pidada, et mitte kõik neist ei pääsenud kirjutamisajal trükki, mõni jõudis lugejate ette alles 1990. aastatel. Näiteks üks tema varaseid programmilisi esseid „Ökoloogia ja ökonoomika“, mis on autori sõnutsi kirjutatud 1972. aasta paiku, ilmus trükis 1996. aastal raamatus „See ja teine“. Samas kogumikus ilmusid esimest korda ka „Putukad ja inimesed“ (kirjutatud 1976) ning „Silmad ja mõistus“ (kirjutatud 1976–1977). Kui ma uurisin 2021. aasta alguses autorilt põhjuste kohta, miks need tekstid avaldamata jäid, siis ei mäletanud ta seda enam, pole võimatu, et ta ei pakkunudki neid avaldamiseks, kuigi päriselt ei saa välistada sedagi, et nende sisu ei olnud piisavalt kooskõlas tollase ametliku ideoloogiaga. Väärrib aga märkimist, et mõned Eestis avaldamata jäänud esseed ilmusid 1982. aastal soomekeelses kogumikus „Olemisen avara hiljaisuus“ (Kaplinski 1982).

2 Tänan Tõnu Õnnepalu, kes lubas mul tutvuda talle saadetud Jaan Kaplinski kirjadega, mis on peatselt ilmumas omaette raamatuna.

Kaplinski ökoloogilist mõtlemist, nii nagu see ilmutas ennast tema luules, märgati varakult. Näiteks kirjutas looduskaitseja ja biogeograaf Jaan Eilart juba 1968. aastal, seoses kirjanikule omistatud Juhan Liivi luuleauhinna:

Looduse loomulikkuse mõistmine, elu igasuguste avaldusvormide säilitamise taotlus on värske laureaadi luule põhiteema. Selle lähe on looduse nägemises urbanisatsioonipeibutustest varjutamata silmade läbi, aga ka üldises inimloomingu, kultuuri ja looduse vahekorra uuelaadses ja filosoofilises lahtimõtestamises. [...] Tänapäeva maailmas pole ohus enam mingeid üksikuid olendeid, on ohus elu. Elu ühendavate seoste lõhkumine, hävitamine võib tähendada paratamatut katastroofi. Elu vajab kaitset! [...] Meie, inimesed, ei tohi end järsult vastandada elu muudele avaldusvormidele, olla alistahtajad. Meie elu baseerub elul kõige üldisemas ja spetsiifilisemaski mõttes. Liiga kaua oleme elanud alistajamentaliteedist. Jaan Kaplinski teene on teadlase maalmatunnetamise vormimine luules. (Eilart 1968, 3)

Aasta varem oli Ain Kaalep vihjanud samas suunas, kui ta sidus Kaplinski luule „elukaitse (sealhulgas kõigepealt looduskaitse) filosoofiliste aluste poeetilise kajastumisega” ja nimetas luuletaja elutunnet „ökoloogiliseks” (Kaalep 1967, 1914). Paguluses iseloomustas Kaplinski tema kirjasõber ja kriitik Hellar Grabbi 1973. aastal kui „ökoloogia poeti” (*poet of ecology*), lisades läbinägelikult:

Kaplinski luule temaatiline haare ja filosoofiline suund on palju avaram ja sügavam kui pelgalt elu ja selle ökosüsteemide kaitsmise propageerimine. See hõlmab ka antropoloogi nägemust nn primitiivsete kultuuride keerukusest, ainulaadsusest ja väärtusest ning etnoloogiliste erisuste ja etniliste väärtuste säilimisest tänapäeva tsivilisatsiooni progressiivse tasandamise ees. (Grabbi 1973, 659)

Sellele varasele huvile vaatamata on Kaplinski loomingule pühendatud rikkalikus kirjasõnas jäänud tema ökoloogiline mõtlemine suurema süsteemse tähelepanuta. Oluliseks erandiks on Thomas Salumetsa monograafia „Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski” (2014, eesti keeles 2016). Selles teeb Salumets katse mõtestada Kaplinski loomingut kolme mõiste toel: „biofilia”, „biotsentriline võrdsus” ja „looduse pühadus”, mis tema käsituses moodustavad mustri, mis suunab suures osas Kaplinski tööd, mõtlemist ja käitumist (Salumets 2016, 44). Selle mustri seob Salumets oma üldise kontseptsiooniga „sunnita kujunemisest” (inglise *unforced flourishing*), mida loeb Kaplinski loomingus võtmeliseks. Järgnev arutlus püüab jätkata Salumetsa alustatud.³

3 Varasematest katsetest Kaplinski ökoloogilist mõtlemist käsitleda võib mainida ka Martin Oja kirjatööd (2007) ja Timo Marani (2001) ning Ene-Reet Sooviku (2015a ja 2015b) kirjanduskeskseid analüüse.

Kuidas saadakse ökoloogiliseks mõtlejaks?

Enne kui asuda tutvuma Kaplinski vaadetega loodusele, on asjakohane peatuda nende allikatel ja kujunemisel. Kirjaniku enda tunnistusel ulatub tema ökoloogiahuvi varasesse lapsepõlve.⁴ Väga olulised olid pikad jalutuskäigud looduses emapoolse vanaisa Jaan Raudsepaga (1877–1961), kes tutvustas talle taimi ja loomi; samuti lapsepõlve maasuvad Lõuna-Eestis, kus talle said koduseks mets ja raba (vrd Kaplinski 2019). Seda vahetut kogemust loodusega suhtlemisel hakkasid varakult täiendama loetud raamatud. Hiljem on Kaplinski meenutanud: „Nii olid üle poole minu lapsepõlvelektüürist loodus- ja teadusraamatud. See on jäänud enam-vähem nii ka nüüd, üle seitsmekümne aasta hiljem” (Kaplinski 2020, 135). Tema kõige esimeste loetud raamatute hulka kuulusid Vladimir Durovi „Minu loomad” ja Hugh Loftingi „Doktor Dolittle” (134). Neile lisandusid peatselt maakodust ja mujalt leitud populaarteaduslikud teosed (eraldi on Kaplinski esile tõstnud Bernhard Grzimeki loomaraamatuid, millest ta tõlkis ka katkendeid eesti keelde), seejärel eri teid pidi hangitud võõrkeelne kirjandus ökoloogia, bioloogia, ent samuti etnograafia ja antropoloogia vallast.⁵ Kaplinski puhul ongi oluline mainida, et sügav huvi põliskultuuride ja religioosete rituaalide vastu oli tal tihedalt seotud ökoloogiliste huvidega; lahendusi läänemaailma keskkonnakriisile otsis ta tihti traditsiooniliste kultuuride kogemusest.

Üheks oluliseks filosoofiliseks eeskujuks kujunes Saksa filosoof, teoloog ja arst Albert Schweitzer (1875–1965), eriti tema õpetus „aukartusest elu ees” (Schweitzer 1972), mille Kaplinski arendas edasi underlikuks maksimiks „kõik on imelik”: „Inimene, kes tunnetab imet enda ümber, saab kindlasti elada kooskõlas enda ja keskkonnaga” (Kaplinski [1972] 1996, 63; vrd Kaplinski [1984] 2004). Kuid tähtsad olid samuti kaasaegsed Ameerika kirjanikud, eriti Gary Snyder (sünd 1930), kellega Kaplinski lõi pikaajalise kirjasõpruse (Salumets 2016, 33). Ta on maininud, et sai olulisi impulsse biitnike hipilikust looduslähedusest ja indiaanikultusest. Varakult hakkas Kaplinski lähedalt suhtlema Eesti loodusteadlastega, eriti on ta toonitanud botaanik ja ökoloog Viktor Masingu (1925–2001) rolli oma vaadete kujunemisel. Aastatel 1974–1980 töötas ta vaneminsenerina Tallinna Botaanikaaias ja sel perioodil oli tema läbikäimine bioloogide, botaanikute ja ökoloogidega eriti tihe (Kaplinski 2020, 123). Juhuslikult säilinud botaanikaia keskkonnauuringute sektori arvepidamise raamat 1979. aasta veebruarist 1983. aasta novembrini näitab, et oma viimasel tööaastal

4 Tuginen siin olulises osas siinkirjutaja e-kirjavahetusele Jaan Kaplinskiga 2021. aasta jaanuaris. Informatsiooni täiendavad autori meenutused raamatus „Looduses ja loodusega” (2020) ja mujal viidatud kirjanduses.

5 Selle kirjanduse hankimisel ja vahendamisel oli oluline Hellar Grabbi roll, vt nende kirjavahetust (Sõprade kirjad 2013).

panustas Kaplinski sektori töösse mitme ettekande ja loenguga, seda teemadel nagu „Põllumajandusmaastik inimese elukeskkonnana” (23. märts 1979, kokkuvõte ilmunud ka trükis, Kaplinski 1979), „Inimene ja loodus” (26. mai 1979) ning „Lao-Tse ja ökoloogiline mõtlemine” (26. detsember 1979).⁶ Kaplinski on ise tagantjärele võtnud oma töö botaanikaaias kokku järgmiselt: „Mind huvitas üks küsimus: mis on pikki aegu takistanud inimesel looduse üle-ekspluateerimist, kas võimaluste puudus, religioon või mingi muistne ökoloogiline teadvus?”⁷

Kaplinski oli samuti sage külaline alates 1975. aastast Kalevi Kulli eestvedamisel toimunud teoreetilise bioloogia kevadkoolides (vt Kull 2019). Esimene kevadkool, milles ta osales, oli 1977. aastal Puhtus, järgnevalt on teada tema kaasalöömine aastatel 1978, 1981, 1983, 1984, 1985 ja 2009, enamasti ettekandega või ka niisama kuulajana (Kull ja Velmezova 2018, 200–201, mrk 71). Kui ma küsisin tema enda käest, mis rolli teoreetilise bioloogia kevadkoolid tema vaadete kujunemises etendasid, siis ei pidanud ta seda väga oluliseks, hinnates võimalust bioloogidega vahetult suhelda siiski kõrgelt.⁸

Kuigi Kaplinski ökoloogiahuvi lätted on isiklikus kogemuses ja varakult loetud kirjanduses, siis ei saa kindlasti alahinnata üldist ökoloogilise mõtlemise esiletõusu läänemaailmas 1960. aastatest alates, mille tuntumad teetähised on Rachel Carsoni „Hääletu kevad” (1962, eesti keeles 1968) ja Rooma klubi raport „Kasvu piirid” (Meadows jt 1972).⁹ Nõukogude Liidus toimus teatud pööre ökoloogilise mõtlemise poole 1970. aastate alguses, mida kinnitavad NLKP XXIV kongressi asjakohased direktiivid ja NSVL Ülemnõukogu VIII koosseisu 4. istungjärgu määrus looduskaitse ja looduslike ressursside ratsionaalse kasutamise parandamise kohta (Kumari 1972). Kaplinski esimesed ökoloogia-alased esseed sattusid seega soodsasse aega, kuivõrd keskkonna süsteemne mõtestamine ja looduskaitse väärtustamine olid 1970. aastatel ühiskonnas laiemalt arutluse all.

6 Käsikirjaline arvepidamise raamat on Andres Tarandi valduses, kes oli nõus seda lahkelt jagama; varasemast perioodist sellist arveraamatut ei ole. Ühtlasi kasutan juhust ja tänan Andres Tarandit meenutuste eest Kaplinski tööperioodist botaanikaaias.

7 Jaan Kaplinski e-kiri siinkirjutajale, 15.01.2021. Essees „Looduses ja loodusega” sõnastab Kaplinski oma tolle perioodi põhiküsimuse pisut teisiti: „Otsisin vastust küsimusele, mis on see, mis aitas ja ehk nüüdki mõnel pool aitab kaitsta loodust inimese laastava mõju eest. Kas arukus? Lihtsalt võimete-võimaluste piiratus? Religioon kui tabude süsteem?” (Kaplinski 2020, 185).

8 Jaan Kaplinski e-kiri siinkirjutajale, 15.01.2021.

9 Olgu joone all mainitud, et kuigi Rooma klubi ideed jõudsid Eestisse kaunis varakult, alates 1973. aastast, siis Kaplinski avastas need enda sõnutsi alles mõned aastat hiljem Tallinna botaanikaaias töötades, peamiselt Andres Tarandi vahendusel (Jaan Kaplinski e-kiri siinkirjutajale, 15.01.2021).

Kaplinski ökoloogilise mõtlemise alused

Kui soovida Kaplinski ökoloogiline maailmavaade lühidalt kokku võtta, siis võiks selle lihtsustavalt taandada kolmele printsiibile.

Esiteks holismi printsiip. Kaplinski käsituses moodustab elu (*resp.* biosfäär) ter-
vikliku võrgustiku, kus kõik on omavahel seotud ja sõltuvuses. „Elu on nagu tants või
muusika, kus ei valitse kausaalsed, vaid holistlikud vahekorrad; kus kõik kuulub
kokku, on omavahel seoses,” kirjutab ta essees „Jää ja Titanic” (Kaplinski [1995] 2009,
141). Kuid juba 1972. aastal, artiklis „Ökoloogia ja ökonomika” tõdeb ta, et „maailm
pole meile ainult Põhjuste ja Tagajärgede paare täis tantsupõrand, vaid pigem male-
mäng, kus iga viguri liigutamine on terve mänguseisukorra muutmine” (Kaplinski
[1972] 1996, 55). Kõige selgemalt avab ta oma arusaame elust kui võrgustikust reisi-
kirjas Ameerikasse, „Kevad kahe rannikul”: „Tegelikult ei ole Elu Maal mitte kett, vaid
võrk, võrgustik, *Network*. Mõne sõlme või silma purunemine ei riku veel võrku, ta on
ka siis võrk, kuigi katkine võrk. Niisugune katkine võrk on praegu Maa biosfäär, meie
kõikide eluvõrk. Ta on katkine, kuid toimib ikka” (Kaplinski 2000, 25). 2020. aasta det-
sembris naaseb ta kirjas Tõnu Õnnepalule sama motiivi juurde: „Elu, nii ka terve
biosfäär on väga keeruline võrkjas süsteem, mis pääle muu suudab ka hoida oma
struktuuri, oma keerulisust. Aga ainult teatud piirini. Kui üle selle piiri, punase joone
läheme, sünnib kollaps, süsteemi järsk põhjalik muutus” (Kaplinski ja Õnnepalu,
ilmumas).

Teiseks antiökonomismi printsiip. Elu ei saa allutada majanduslikule mõtle-
misele, mis kaldub nägema inimeses väärtuste loojat ja seega arvama, nagu oleks vää-
rtusi seda rohkem, mida rohkem tehakse tööd. Majanduslik mõtlemine viib keskkonna
laastamisele ja lagastamisele. Ökoloogia on ebaökonomne. Sellel teemal kirjutas
Kaplinski esimese programmilise essee 1972. aasta paiku, pealkirjaga „Ökoloogia ja
ökonomika”. Selles on vastandatud ökoloogiline ja ökonomistlik mõtteviis: „Niisiis
ei ole ökoloogilise mõtlemise vaenlane mitte majandusteadus, vaid sellega seotud
ökonomistlik mõtlemine, ideoloogia, mille kütkeid maailm praegu kõvasti on” (Kap-
linski [1972] 1996, 59–60). Mõni aasta hiljem kirjutab ta halvaendeliselt essees „Putu-
kad ja inimesed”: „Meid ootab kahtlemata katastroof, kui me ei õpi vähem tahtma,
piirama tarbimise, see on biosfääri ekspluateerimise kasvu” (Kaplinski [1976] 1996,
132). Kui ökonomistlikus vaates paistab, et inimkond saab järjest rikkamaks, siis öko-
loogilises perspektiivis on pilt vastupidine, me jääme järjest vaesemaks. „Maad,
puhast vett ja puhast õhku jääb igale inimesele ikka vähem ja meie ühine pärandus
– Maa genofond kahaneb kiiresti. Kaovad liigid, alamliigid, sordid, ökosüsteemid”
(Kaplinski 2000, 52–53).

Ja kolmandaks pluralismi printsiip. Kaplinski rõhutab mitmel pool mitmekesisuse
vältimatut vajalikkust elus; loodusliku mitmekesisuse vähendamine nõrgendab selle

isereguleeruvaid mehhanisme. Väikerahva esindajana hindab ta võrdselt nii looduslikku kui ka kultuurilist mitmekesisust. 1972. aastal kirjutab ta: „Biosfäär on väga imelik ja meie ettevaatlikku eksistentsi temas võiks kokku võtta loosungi alla *aukartus informatsiooni ees*. Sest ei ühtegi genotüüpi, kooslust, keelt ja kultuuri ei saa taastada, kui nad peaksid kaduma” (Kaplinski [1972] 1996, 71). Veelgi selgemalt tuleb pluralismi põhimõtte esile 2004. aastal ilmunud filosoofilises ulmejutus „Ornitofilosoofia. Ronk Nestori märkmeid”: „Mitmekesisus on vältimatult vajalik nii elule kui tunnetusele. Mida varem inimesed sellest aru saavad, seda parem” (Kaplinski 2014, 700). Üks Kaplinski kõige viimaseid esseid kandis pealkirja „Vajame looduskeerulisemat ümbrust“, mis on kaitsekõne inimese elukeskkonna keerulisusele ja mitmekesisusele: „Nii on arhitektuuri, linnakujundamise üks põhiülesandeid luua inimestele selline ümbrus, kus oleksid nii vajalikud mugavused (vajaduse nende järele olema samuti pärinud esivanematelt) kui ka muistse ümbruse keerulisus“ (Kaplinski 2021b).

Diagnoos: ökoloogiline olukord

Kaplinski vaade tänapäeva maailma ökoloogilisele olukorrale on väga pessimistlik. Mure elu mitmekesisuse säilimise pärast oli tõenäoliselt üks tema kõige suuremaid muresid. Inimkond võtab looduselt rohkem, kui keskkond uuenedes taastada suudab. Inimesest on saanud loodust hävitav jõud, mis ühtlasi tähendab enesehävitamist. Tänapäeva teadlased nimetavad perioodi 1945. aastast alates nn Suure kiirenduse perioodiks (Steffen jt 2015; McNeill, Engelke 2014), mil maailmas on drastiliselt vähenenud bioloogiline elurikkus, kasvanud süsihappegaasi kontsentratsioon atmosfääris, kiirenenud kliima soojenemine jpm. See olukord ongi andnud ainek ühe laiemal kõlapinnaga väitele, et Maal on alanud uus ajajärk, kus inimene on kõige olulisem bioloogiline ja geoloogiline jõud. Enam kui 11 000 aastat kestnud holotseen, planeedi senise ajaloo kõige stabiilsem periood nii geoloogiliselt kui ka kliimatiliselt, on läbi saanud ja selle asemele on tulnud antropotseen – heitlik ja hektiline inimese ajastu (vt Zalasiewicz jt 2019; Horn ja Bergthaller 2020; Thomas, Williams ja Zalasiewicz 2020; Thomas 2022).

1973. aastal tunnistab Kaplinski erakirjas Hellar Grabbile: „Konkreetsetest asjadest, mis siin olemises mind kõige enam masendavad ja eemalepääsu otsima ajendavad, on muidugi õige nimetada looduse ja kultuuride hävitamist selle elulaadi poolt, mida viimase ajani on peetud kõige õigemaks” (Sõprade kirjad 2013, 247). Peamine probleem peitub Kaplinski hinnangul selles, et inimesed on viinud ökosüsteemide tasakaalu paigast ära; üha enamate ökosüsteemide ja nende üksikülilide säilimine on saanud sõltuvaks inimesest. Inimesed panustavad ökosüsteemide lihtsustamisse, mis toob paratamatult kaasa järske negatiivseid muutuseid. Selmet suhestuda adekvaatselt loodusliku keskkonnaga, on inimesed loonud endale hoopis tehiskeskkonna:

Rumalus on suutmatu keskonnas edukalt toimida. Inimese rumalus on tema võimetus inimesena, inimlikult toimida. Inimene arvab, et ta on tark, kuna on suutnud luua endale tehiskeskonna. Seda võib aga pidada hoopis tema rumaluse märgiks. Ta ei saa tõelusega hakkama ja loob endale kunstliku tõeluse, lootes, et saab seal paremini hakkama. (Kaplinski 2014, 494)

Kriitilist vaadet inimkonna käitumisele kohtame juba Kaplinski kõige varasemates esseedes. 1972. aastal nendib ta, et „inimkond on käitunud nagu halvasti kohanevad parasiitpopulatsioon, mis kulutab tema kasutuses olevad varud läbi kiiremini, kui need suudavad taastuda, liikudes vastu hävingule“ (Kaplinski [1972] 1996, 60). Kuid ka 2001. aastal Pariisis peetud ettekandes „Globaliseerumine: looduse heaks või looduse kahjuks?“ on tema hinnang olukorrale sama kriitiline:

Demograafilise plahvatuse ja loodusressursside kasvava tarbimise tõttu muudab inimkond praegusel hetkel drastiliselt loodust ennast. [. . .] Selle tulemusena muutub nii elus kui ka eluta loodus üha ebastabiilsemaks ja on altim suurematele kõikumistele. Kuna inimestena oleme osa loodusest, ei saa nende kõikumiste eest pageda; meid ähvardavad tihedamini põuad, tormid, näljahädad ja epideemiad. (Kaplinski [2001] 2004, 114–115)

Holistlikust vaatenurgast on keskkonna hävitamine enesetapjalik, sest loodust laastates laastame iseennast. Lööva kujundlikkusega kirjutab Kaplinski sellest proosapoeemis „Jää ja kanarbik“:

Tegelikult on puud ja põõsad osa meist, on meie kehaosad, ainult, et nad on meist kaugemal kui käed ja jalad, nii et võime hakata uskuma, nagu nad ei tunneks valu, nagu võiks oksad ja tüved meie küljest ära raiuda, ilma et meiega midagi juhtuks. Aga me ei saa ju puudeta elada. Mida vähem jääb järele puud, seda vähem elame meie. Tegelikult me raiume iseenda küljest tükke, põletame ja mürgitame iseend. (Kaplinski [1989] 2009, 51–52)

Lahendused: ökoloogiline mõtlemine

Kuid pessimistlikke diagnoose maailma olukorra kohta leiab tänapäeval palju.¹⁰ Kaplinski loomingu väärtus peitub aga ennekõike tema ettepanekutes praegusest kriisist väljumiseks. Sümmetria huvides nopin neidki tema tekstidest välja kolm.

Esiteks mõtlemise ja unistuste muutmine. Kaplinski arvates algab ökoloogilise olukorra parandamine mõtlemise muutmisest, ökonoomse mõtlemise asendamisest ökoloogilise mõtlemisega; elule kahjulikud unistused tuleb asendada unistustega, mis kahju ei tekita. Essees „Ökoloogia ja ökonoomika“ soovib ta, et “kui tänapäeval

10 Eesti keeles vt viimati näiteks Vince 2017 ja Wallace-Wells 2022.

suurimat ohtu ökosüsteemile kätkeb inimese enda „mõistus pärane” tegevus, siis on ökoloogilise mõtlemise pealisülesanne selle „mõistus pärase mõistuse” kriitika, meie senise maailmavaate evolutsiooniline kriitika” (Kaplinski [1972] 1996, 54). Uus mõtlemine peab olema süsteemne ja suutma haarata kaugemat tulevikku; see eeldab „senisega võrreldes astmeliselt laiemat ja sügavamat loogilist integratsiooni” (samas). Kuid oluline pole vaid apelleerimine mõtlemisele, vaid niisamuti unistamisele, täpsemalt unistuste muutmisele: “Emba-kumba, kas paneme majandusmasina aeglasemalt, kiirenduseta käima ja jätame enamiku unistusi unistusteks või muudame oma unistusi, unistame ainult sellest, mille täitumine ei ole ohtlik” (69). Kui Tõnu Õnnepalu uuris Kaplinskilt 2020. aasta lõpul, kas ja millest ta veel ise unistab, siis vastas viimane pikema ökoloogilise utoopiaga:

Midagi sellist mul muidugi on, julgen tunnistada, et see suur soov, see unistus on Maa, kus on palju palju vähem inimesi, palju palju rohkem metsa, loomi, linde, puhtaid järvi ja jõgesid. Inimesi ei pruugiks olla rohkem kui paar, noh, olgu paarkümmend miljonit. Saaks ilusti hakkama. Teadus ja tehnoloogia jääksid, aga viimast kasutatakse väga ettevaatlikult. Mida käsitsi teha annab, tehtaks käsitsi. Liigutaks jalgsi, jalgratastega. Autod oleksid rohkem invaliidide, vanakeste jaoks. Nagu mina nüüd või õige varsti. Mõned suured lahmakad maad jäetaks ainult loodusele, inimesed lahkuksid säält. Teadlastel õnnestuks taastada liike, keda *Homo* on hävitanud. Nagu moad, võimalikult ka mammutid, Lõuna-Ameerika hiigla-laiskloomad ja keda kõik veel. Meil oleks Hiiumaa, Alutaguse ja veel mõned maad asustamata, ainult loomade-lindude jaoks. (Kaplinski ja Õnnepalu, ilmumas)

Oma viimaseks jäänud eestikeelses blogipostituses 18. märtsil 2021, tähendusliku pealkirjaga „Teenida loodust”, kutsus Kaplinski veel kord muutma seda, kuidas me mõtleme ja räägime loodusest. Ta leidis, et käes on viimane aeg, et inimene hakkaks „teenima loodust”:

Selleks on vaja paljud asjad ümber teha, ent ka ümber mõelda ja isegi nimetada. Loodust ei peaks kirjeldama nii suuresti inimhuvide keeles, vaid looduse enda keeles, mitte ressursikeskselt, vaid ökoloogiliselt. Looduses ei ole raieküpsed metsi, ei ole väheväärtuslikku puitu, ei ole tülakat võsa, ei ole umbrohtu. Selle asemel, et küsida, mis kasu saame metsast, järvest või aasast, tuleks küsida, mis kasu saavad mets, järv või aas meilt. Mida oleme teinud, et metsas või aasal taastada, suurendada liigirikkust, elurikkust. (Kaplinski 2021a)

Mõtlemise muutmine on seotud Kaplinski teise ettepanekuga, nimelt inimkonna uue enesereguleerimisega. Inimese ja looduse vahekordi on tema hinnangul võimalik muuta oma käitumise teadliku ümberkorraldamise teel. 1973. aasta essees „Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest” leiab ta, et inimeste arengulugu näib tõenda-

vat, et tal on kunagi olnud iseregulatsioonivõime analoogselt looduslike liikide omale: „Kui ökosüsteemi stabiilsus sõltub olulisel määral inimtegevusest, on inimesel põhimõtteliselt võimalik seda stabiilsust hoida või isegi taastada, suunates ökosüsteemi omaenda tegevuse reguleerimise kaudu. Inimene saab valitseda loodust, valitsedes iseend“ (Kaplinski [1973] 2004, 54). Eneseregulatsioon eeldab loobumist antropotsentristlikust maailmakäsitusest, inimese tagasitõmbumist oma tegelikule kohale, oma ökoniiile: „Kas saab inimesel olla teist sihti kui asumine oma kohale selles imelikus biosfääris; kas saab elul olla muud mõtet kui leppimine iseendaga; kas saab olla paremat unistust kui unistus sellest, et maailm kord taas lepib inimesega?“ (Kaplinski [1972] 1996, 73).

Kolmandaks soovib Kaplinski tänapäeva inimkonnale õppida ökoloogilist mõtlemist ja oma käitumise teadlikku reguleerimist loodusrahvaste kogemusest (täpsemalt etnograafilisest ja antropoloogilisest kirjandusest). Kaplinski ökoloogiline maailmapilt on tugevate antropoloogiliste juurtega ja üks tema keskseid huvisid läbi aastakümnete oli seoste otsimine religioosse ja ökoloogilise mõtlemise vahel. 25-aastaselt tunnistas ta Hellar Grabbile, et on „šamaanidest ja loodusrahvaste kultuurist sügavasti sisse võetud“, otsides nende kogemusest õppetunde tänapäevale (Sõprade kirjad 2013, 63). Ta leiab, et religioossed keelud võisid olla loodusrahvaste „ökoloogiline pidur“, mis aitasid ökosüsteemi tasakaalustada: „Loodusrahvastel, traditsioonilistel ühiskondadel, nagu neid nimetavad etnograafid, on ilmselt kõige õigem strateegia uskuda oma vaime ja müüte, täita oma tabusid – see tagab elu ja elukeskkonna stabiilsuse“ (Kaplinski [1972] 1996, 51). Aasta hiljem pakub ta välja, et traditsiooniliste ühiskondade keskkondlik käitumine on kultuuriliselt reguleeritud: „Kuigi enamikul loodusrahvastest oleks olnud vahendeid võtta keskkonnast palju rohkem kui keskkonnale ohutu, jätsid nad need vahendid osalt kasutamata, säilitades sel moel ökosüsteemi tasakaalu. See keskkonna ekspluateerimist piirav mehhanism ei ole geneetiline, vaid kultuuriline, aastatuhandetepikkuses kultuurirevolutsioonis tekkinud“ (Kaplinski [1973] 2004, 60).

Kokkuvõtteks

Kaplinski ei kasutanud kuigi sageli antropotseeni mõistet, mis 2000. aastate alguses käibele tuli. Minu teada figureerib see vaid tema 2019. aasta essees „Rohealiste kõrbete aeg“: „Maa ajaloos on alanud uus periood – antropotseen. [. . .] Biosfääri lihtsustumine viib tõenäoliselt nii tõsiste muutusteni, et inimese võimalus siin planeedil edasi elada saab küsitavaks“ (Kaplinski 2019). Kuid teatud mõttes on kogu Kaplinski ökoloogiline esseistika hoiatus antropotseeni tagajärgede eest ja katse osutada võimalikele väljapääsudele.

Kui Kaplinski sõnum – ellujäämisretsept – tänapäevale lühidalt kokku võtta, siis võiks see kõlada järgmiselt: inimkonna ainus võimalus antropotseenis ellu jääda on õppida mõtlema kõigest elusast kui omavahel seotud võrgustikust, elada nii, et segada võimalikult vähe teisi elusolevusi, otsida optimaalset tasakaalu oma vajaduste ja looduslike võimaluste vahel. See eeldab suurt pööret inimkonna mõtlemises, uut kultuurirevolutsiooni, mis seaks meie vahekorra loodusega uutele alustele, teis-pool lihtsakoelisi vastandusi (kultuur vs loodus, inimesed vs loomad jne).

On aga õigupoolest jahmatav, et sisuliselt kõik need mõtted on eos juba Kaplinski kõige esimeses ökoloogilises essees, „Eelarvamused ja eetika”, mille ta kirjutas 26-aastaselt. Tema tollase nägemusega uuest paremast maailmas ongi sobilik sinne arutlus lõpetada:

Selles maailmas valitseb meie ja kõigi olendite vahel rahu. Inimene kasutab kõiki teadmisi ja oskusi selle saavutamiseks, käitub nii, et loomad ja linnud ei pea teda enam kartma. Ta loobub loomi tapmast ja säilitab looduse tasakaalu teiste vahenditega, hangib ka endale vajalikud valgud (vähemalt olulises ulatuses) mujalt. Uue inimese ussaeda lendavad metsalinnud ja tema aknast vaatavad sisse põdrad ja kaelkirjakud. Metsade ja parkide vahel pole olulist vahet, nagu pole vahet ka kodu- ja metsloomade vahel. See ei tähenda, et kõik loomad jääksid täiesti inimese hooldada ja toita. Tuleb leida kompromiss loomaia ja metsa vahel, võimalikult säilitades loomulikke elukooslusi: meie eesmärk ei ole ju loodust muuta, vaid elu kaitsta; pealegi ei jõua inimkond vist kunagi asendada elusolendite loodust, võtta endale taevaisa funktsioone, kes mõtleb igale lillele ja varblasele. Igatahes on sedalaadi utopia rajamine midagi niisugust, mida inimkond vajab, tõeline tulevikeesmärk, mis rahuldab meie eetilisi taotlusi, aga annab ka lugemata sugupõlvedele võimaluse oma võimeid täielikult rakendada. Tegelemine bioloogiaga, loodusega nii praktiliselt kui teoreetiliselt on ammendamatu ja õilis ettevõte. (Kaplinski [1968] 1996, 44)

Allikad

Carson, Rachel. 1962. *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Company.

———. 1968. *Hääletu kevad*. Tõlkinud Ain Raitviir. Tallinn: Valgus.

Eilart, Jaan. 1968. „Kaitsmas elu.” – *Edasi*, 6. mai.

Grabbi, Hellar. 1973. „For a New Heaven and a New Earth: Comments on the Poetry of Jaan Kaplinski.” – *Books Abroad* 47 (4): 558–663. <https://doi.org/10.2307/40127548>.

Horn, Eva ja Hannes Bergthaller. 2020. *The Anthropocene: Key Issues for the Humanities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429439735>.

Kaalep, Ain. 1967. „Kust eksib lapse naeratus kuningakotta?” – *Looming* 12: 1912–1915.

Kaplinski, Jaan. (1968) 1996. „Eelarvamused ja eetika.” – Jaan Kaplinski, *See ja teine*, 36–45. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- . (1972) 2004. „Kirves ja puu.” – Jaan Kaplinski, *Kõik on ime*, koostanud Toomas Salumets, 49–52. Tartu: Ilmamaa.
- . (1972) 1996. „Ökoloogia ja ökonoomika.” – Jaan Kaplinski, *See ja teine*, 46–73. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . (1973) 2004. „Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest.” – Jaan Kaplinski, *Kõik on ime*, koostanud Toomas Salumets, 53–78. Tartu: Ilmamaa.
- . (1976) 1996. „Putukad ja inimesed.” – Jaan Kaplinski, *See ja teine*, 118–132. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . (1976–1977) 1996. „Silmad ja mõistus: mõistuse ökoloogias.” – Jaan Kaplinski, *See ja teine*, 74–111. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 1977. *Kes mida sööb, kes keda sööb*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . 1979. „Põllumajandusmaastik inimese elukeskkonnana.” – *Põllumajandus ja keskkond: teaduslik-praktilise konverentsi materjalid, 22. ja 23. märtsil 1979. a.* Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Tallinna Botaanikaaed.
- . 1982. *Olemisen avara hiljaisuus: esseitä ihmisestä, luonnosta, runoudesta*. Koostanud ja tõlkinud Juhani Salokannel. Helsinki: Otava.
- . (1984) 2004. „Aukartus elu ees.” – Jaan Kaplinski, *Kõik on ime*, koostanud Toomas Salumets, 79–83. Tartu: Ilmamaa.
- . (1989) 2009. „Jää ja kanarbik: migrandi märkmeid.” – Jaan Kaplinski, *Jää...*, 9–55. Tartu: Võluri Tagasitulek.
- . (1995) 2009. „Jää ja Titanic.” – Jaan Kaplinski, *Jää...*, 57–194. Tartu: Võluri Tagasitulek.
- . (1997) 2000. „Kole mets ja kohutav suurlinn.” – Jaan Kaplinski, *Kajakas võltsmunal*, 37–40. Tallinn: Vagabund.
- . (1998) 2000. „Roheline Buddha.” – Jaan Kaplinski, *Kajakas võltsmunal*, 152–155. Tallinn: Vagabund.
- . 2000. *Kevad kahel rannikul, ehk, Tundeline teekond Ameerikasse*. Tallinn: Vagabund.
- . (2001) 2004. „Globaliseerumine: looduse heaks või looduse kahjuks?” Tõlkinud Kaisa Kaer. – Jaan Kaplinski, *Kõik on ime*, koostanud Toomas Salumets, 112–118. Tartu: Ilmamaa.
- . 2004. „Ornitofilofoofia. Ronk Nestori märkmeid.” – *Looming* 3; 4: 491–508; 683–700.
- . 2014. *Mõtsa ja tagasi*. [Võru]: Võro Instituut.
- . 2015. „Piirid looduses ja meie meeles.” – *Piiride teooria*. Schola Biotheoretica XLI, 11–16. Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts.
- . 2019. *Latsepõlve suve*. [Võru]: Võro Instituut.
- . 2019a. „Roheliste kõrbete aeg.” – *Maja: Eesti arhitektuuri ajakiri* 95. <https://ajakirimaja.ee/jaan-kaplinski-roheliste-korbete-aeg/>.
- . 2020. *Looduses ja loodusega: mälestusi-mõtisklusi*. [Tallinn]: Paradiis.
- . 2021a. „Teenida loodust.” – *Ummamuudu* (blogi). 19. märts. <http://jaankaplinski.blogspot.com/2021/03/teenida-loodust.html>.
- . 2021b. „Vajame looduskeerulisemat ümbrust.” – *Sirp*, 21. mai.

Kaplinski, Jaan ja Tõnu Õnnepalu. Ilmumas. *Kirjad*. Tallinn: Ööülikooli Raamatukogu.

- Kull, Kalevi. 2019. *Teoreetilisest bioloogiast: eluteadus matemaatika ja semiootika vahel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kull, Kalevi ja Ekaterina Velmezova. 2018. „Jaan Kaplinski ja semiootika.“ – *Acta Semiotica Estica* 15: 194–211.
- Kumari, Eerik. 1972. „Pool sajandit nõukogude looduskaitset.“ – *Edasi*, 11. november.
- Maran, Timo. 2001. „Mõtteid Kaplinski omailmast.“ – *Keel ja Kirjandus* 44 (3): 181–184.
- McNeill, J. R. ja Peter Engelke. 2014. *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674970731>.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers ja William W. Behrens III. 1972. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books. <https://doi.org/10.1349/ddlp.1>.
- Oja, Martin. 2007. „Jaan Kaplinski ning ökoloogiline vaade.“ – *Akadeemia* 19 (11): 2402–2410.
- Salumets, Thomas. 2014. *Unforced Flourishing: Understanding Jaan Kaplinski*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- . 2016. *Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski*. Tõlkinud Kersti Unt. Tallinn: Varrak.
- Schweitzer, Albert. 1972. *Aukartus elu ees*. Tõlkinud Peeter Tulviste. Tallinn: Perioodika.
- Soovik, Ene-Reet. 2015a. „Kodukoht ja teeleidmine. Kaplinski kirjutatust.“ – *Keel ja Kirjandus* 58 (2): 73–87. <https://doi.org/10.54013/kk687a1>.
- . 2015b. „Kahest aiast ja mõnest mullast. Kaplinski aiad ja peenramaad.“ – *Keel ja Kirjandus* 58 (11): 765–776. <https://doi.org/10.54013/kk696a2>.
- Steffen, Will, Wendy Broadgate, Lisa Deutsch, Owen Gaffney ja Cornelia Ludwig. 2015. „The Trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration.“ – *The Anthropocene Review* 2 (1): 81–98. <https://doi.org/10.1177/2053019614564785>.
- Sõprade kirjad on su poole teel. Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus*. 2013. Koostanud Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Zalasiewicz, Jan, Colin N. Waters, Mark Williams ja Colin P. Summerhayes, toim. 2019. *The Anthropocene as a Geological Time Unit: A Guide to the Scientific Evidence and Current Debate*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108621359>.
- Thomas, Julia Adeney, toim. 2022. *Altered Earth: Getting the Anthropocene Right*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009042369>.
- Thomas, Julia Adeney, Mark Williams ja Jan Zalasiewicz. 2020. *The Anthropocene: A Multidisciplinary Approach*. Cambridge: Polity.
- Vince, Gaia. 2017. *Seiklused antropotseenis. Retk inimese kujundatud planeedi südamesse*. Tõlkinud Mari Arumäe ja Kristiina Raudsepp. Tallinn: Elav Teadus / Argo.
- Wallace-Wells, David. 2022. *Elamiskõlbmatu maa. Elu pärast kliima soojenemist*. Tõlkinud Kerli Hurt. Tallinn: Rahva Raamat.

Marek Tamm – PhD, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi kultuuriajaloo professor, Eesti Teaduste Akadeemia kultuuriajaloo akadeemik, Tallinna Ülikooli kultuuridevaheliste uuringute tippkeskuse juhataja. Ajakirja *Acta Historica Tallinnensia* peatoimetaja, ajakirjade *Journal of the Philosophy of History*, *Revue d'Histoire Nordique* ja *Vikerkaar* toimetaja. Peamised uurimisteemad on keskaja Euroopa kultuuriajalugu, ajalookirjutuse teooria ja ajalugu, kultuurimälu uuringud ja digiajalugu. Praegu juhib Eesti Teadusagentuuri grandiprojekti „Digitaalne Liivimaa: keskaja Liivimaa digiajalooline analüüs“ (PRG1276). Viimased olulisemad publikatsioonid: *The Companion to Juri Lotman: A Semiotic Theory of Culture* (toim. koos Peeter Toropiga, Bloomsbury, 2022); *A Cultural History of Memory in the Early Modern Age* (toim. koos Alessandro Arcangeliga, Bloomsbury, 2020); *Making Livonia: Actors and Networks of the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region* (toim. koos Anu Männiga, Routledge, 2020).

How Are We to Survive? With Jaan Kaplinski in the Anthropocene

Marek Tamm

Keywords: Jaan Kaplinski, Anthropocene, ecology, holism, environmental crisis, nature, natural diversity

Ecological thinking lies at the core of Jaan Kaplinski's (1941–2021) diverse catalogue. His poetry, prose and essays were grounded in the quest to achieve a dynamic balance between humans and nature. Life was Kaplinski's primary focus: how it can be understood, how to ensure its continuity, and how to attain a meaningful existence.

Today, Kaplinski's ecological writing has acquired new relevance. An ever-keener awareness of human responsibility for the environmental crisis, the declaration of a new geological era (the Anthropocene), and a reevaluation of the relationship between nature and culture give us an opportunity to read Kaplinski from a fresh perspective.

Kaplinski's ecological worldview essentially boils down to three principles.

The first of these is holism. As Kaplinski saw it, life forms a complete network in which everything is interconnected and interdependent. The clearest expression of this belief appeared in his 2000 travelogue *Spring on Two Coasts, or A Sentimental Journey to America*: "In fact, Life on Earth is not a chain, but a web, a network. If a knot or an eyelet breaks then it is still a web, albeit broken. Earth's biosphere is currently a broken web, one so vital to us all. It is broken but still working."

Secondly, there is the principle of anti-economism. Life cannot be subjected to economic thinking, which tends to view people as creators of value and thus believe that more work equals more value. Economic thinking leads to environmental destruction and devastation. Ecology is uneconomic. Kaplinski wrote his main essay on this topic, titled: "Ecology and Economy", in 1972.

Thirdly, there is the principle of pluralism. In much of his writing, Kaplinski emphasised that reducing nature's diversity weakens its self-regulating mechanisms. As a member of a tiny nation, he expressed equal appreciation for natural and cultural diversity, writing in 1972: "The biosphere is very strange and our cautious existence in it can be summarised with the slogan 'reverence for information'. For not one genotype, community, language, or culture can be restored if they should disappear."

Kaplinski's perception of today's global ecological situation was highly pessimistic. The preservation of natural diversity was one of his greatest concerns, as he was convinced that humankind is taking more from the environment than can be restored through its renewal. Humanity has become a force of natural destruction, which simultaneously means self-destruction.

Pessimistic diagnoses of the state of the world are abundant, to say the least. However, the value of Kaplinski's writing for the modern reader first and foremost lies in his proposals for how to emerge from the crisis. In the interests of symmetry, one can select three from his extensive catalogue.

First, a shift in thinking and in imagination. According to Kaplinski, improving the ecological situation starts with a change in thought; by replacing economic thinking with ecological thinking. Life-endangering dreams must be replaced with ones that cause no harm: "There are two possible courses of action: either we slow the economic engine, refrain from accelerating, and leave most of our dreams unfulfilled, or we change the dreams themselves and dream only of what isn't dangerous to achieve."

Secondly, the new self-regulation of mankind is mentioned. Kaplinski believes it is possible to alter the relationships between humans and nature by consciously adjusting our behaviour. In his 1973 essay "Thoughts on Ecosystems and Human Culture", he found that the history of human development seems to prove that we once possessed an ability to self-regulate, similar to other species: "If the stability of the ecosystem hinges greatly upon human activity, then man has, in principle, the opportunity to preserve or even restore stability by steering that ecosystem via his own actions. Man can govern nature by governing himself."

Thirdly, and most importantly, humankind as a whole can learn how to think ecologically and consciously regulate our behaviour based on the experiences of peoples that exist within nature. Kaplinski's ecological worldview has strong roots in anthropology and one of his primary long-term interests was searching for ties between religion and ecological thinking. In sum, Kaplinski's message to today's world is this: humanity's sole chance to survive in the Anthropocene is to learn to consider all living beings as an interconnected web, to exist in a way that disturbs as few other living beings as possible, and to seek an optimal balance between our needs and the environment's possibilities. This will require a tremendous revolution of human thought, a cultural shift that places our attitude towards nature on new foundations that lie beyond simplistic contrasts such as culture vs nature and humans vs animals.

Marek Tamm – PhD, Professor of Cultural History at the School of Humanities in Tallinn University, member of the Estonian Academy of Sciences. He is also Head of Tallinn University Centre of Excellence in Intercultural Studies, Editor-in-chief of *Acta Historica Tallinnensia*, editor of the *Journal of the Philosophy of History*, *Revue d'Histoire Nordique* and *Vikerkaar*. His primary research fields are cultural history of medieval Europe, theory and history of historiography, cultural memory studies, and digital history. Currently he leads a research project funded by the Estonian Research Council, "Digital Livonia: For a Digitally Enhanced Study of Medieval Livonia (c. 1200-1550)" (PRG1276). His recent publications include *Companion to Juri Lotman: A Semiotic Theory of Culture* (co-edited with Peeter Torop, Bloomsbury, 2022), *A Cultural History of Memory in the Early Modern Age* (co-edited with Alessandro Arcangeli, Bloomsbury, 2020), and *Making Livonia: Actors and Networks of the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region* (co-edited with Anu Mänd, Routledge, 2020).